

Jumanazarova Kamola Ibrohim qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat Universiteti stajor-o'qituvchi

Annotatsiya Mazkur maqolada badiiy asarda milliylik ifodasining nazariy asoslari, uning namoyon bo'lish shakllari va yozuvchi mahorati bilan bog'liqligi o'zbek adabiyoti misolida chuqur tahlil qilinadi. Milliylikning til, obrazlar tizimi, mentalitet va milliy qadriyatlar bilan uzviy aloqasi yoritiladi. Shuningdek, globallashuv davrida adabiyotning milliy o'zlikni asrashdagi beqiyos o'rni, milliy xarakter yaratish tamoyillari va umuminsoniylik bilan milliylikning uyg'unligi masalalari ilmiy dalillar asosida ochib beriladi.

Kalit so'zlar: milliylik, badiiy asar, o'zbek adabiyoti, milliy xarakter, mentalitet, badiiy til, obrazlar tizimi, urf-odat, umuminsoniylik, yozuvchi mahorati.

KIRISH

Badiiy adabiyot har bir xalqning ma'naviy qiyofasini, tarixiy xotirasini, yashash tarzini va madaniy merosini o'zida mujassam etuvchi eng qudratli vositadir. Adabiyot va millat tushunchalari hamisha yonma-yon yuradi. Asrlar davomida xalqning ruhiyatida shakllangan qadriyatlar, e'tiqodlar va dunyoqarash aynan so'z san'ati orqali avloddan-avlodga o'tadi. Badiiy asarda milliylik masalasi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki asar orqali xalqning dunyoqarashi, urf-odatlarini, qadriyatlarini va ruhiyati to'laqonli aks ettiriladi.

Milliylik – bu faqatgina do'ppi kiyish yoki chopon o'rash kabi tashqi belgilar yig'indisi emas. U xalqning ichki dunyosi, tafakkur tarzi, hayotga va atrof-muhitga munosabatining badiiy in'ikosidir. Globallashuv jarayonlari jadallashgan bugungi kunda har bir millatning o'zligini saqlab qolishi eng dolzarb masalalardan biriga aylangan. Bunda milliy adabiyotning o'rni beqiyosdir. Mazkur maqolada badiiy asarda milliylik ifodasining nazariy asoslari, uning namoyon bo'lish shakllari, yozuvchi mahorati bilan bog'liqligi hamda o'zbek adabiyoti – xususan, mumtoz va zamonaviy nasrimiz misolida keng qamrovli tahlil qilinadi.

Metodologiya: Ushbu maqolani tayyorlashda qiyosiy-tahliliy, tarixiy-adabiy, metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, o'zbek adabiyotidagi mashhur badiiy asarlarni Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Tog'ay Murod va O'tkir Hoshimov asarlari matn asosida tahlil qilish, soha yetakchilari bo'lgan adabiyotshunos olimlarning ilmiy manbalarini o'rganish va umumnazariy xulosalar chiqarish usullari qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida milliylik fenomenining falsafiy va estetik ildizlariga ham e'tibor qaratildi.

Milliylik tushunchasi keng qamrovli bo'lib, u xalqning tilida, urf-odatlarida, mentalitetida, tarixiy xotirasida, arxitekturasi va albatta, san'atida o'z aksini topadi. Adabiyotshunos olimlarning ta'kidlashicha, “milliylik – bu xalqning o'ziga xos ruhiy olami va ming yillik tarixiy tajribasining badiiy ifodasidir”. G.Gegel o'zining estetika bo'yicha yozgan asarlarida ham milliy xarakterning san'atdagi o'rniga alohida to'xtalib, har bir san'at asari o'z davri va millatining farzandi ekanligini uqtirgan.

O‘zbek adabiyotshunosligida bu borada N.Hotamov, B.Sarimsoqov, D.Quronov va A.Rasulov kabi olimlar keng ko‘lamli tadqiqotlar olib borishgan. Ularning xulosalariga tayanadigan bo‘lsak, badiiy asarda milliylik asosan quyidagi omillar orqali namoyon bo‘ladi: til va uslub, obrazlar tizimi, urf-odat va an‘analar tasviri, milliy xarakter, shuningdek, tabiat va ijtimoiy muhit tasviri.

Til – milliylikning bosh ko‘rsatkichi va xalqning ma'naviy pasporti hisoblanadi. Har bir yozuvchi o‘z asarida xalq tilining boy imkoniyatlaridan, jilolaridan foydalanibgina milliy ruhni jonlantira oladi. “Til – millatning qalbi” degan teran hikmat bejiz aytilmagan. Badiiy asarda maqol, matal, ibora, frazeologik birliklar va o‘rniga ko‘ra shevaga xos (dialektizm) elementlar asarga o‘ziga xos kolorid (rang) bag‘ishlaydi.

Misol uchun, o‘zbek romanchiligining asoschisi Abdulla Qodiriyning "O‘tkan kunlar" romanini olaylik. ⁸Asarda qo‘llanilgan til leksikasi, qahramonlarning o‘zaro muomalasi bir-birini "Siz"lashi, oiladagi hurmat, ibo va hayo bilan so‘zlashuvchi kelinlar tili) chinakam o‘zbekona milliylikni namoyon etadi. Otabek va Kumush o‘rtasidagi muloqotlarda qadimgi o‘zbek adabiy tilining va Toshkent-Farg‘ona shevalarining eng go‘zal qirralari namoyon bo‘ladi. Xalqona iboralar, og‘zaki nutqning yozma matnga ustalik bilan ko‘chirilishi asarning milliy poydevorini mustahkamlagan. Qodiriy asarlaridagi har bir so‘zda o‘zbekning qadim dardi va quvonchi sezilib turadi.

Badiiy asardagi qahramonlar va ularning hatti-harakatlari milliylikni ifodalovchi asosiy vositalardan biridir. Inson xarakteri bo‘shliqda emas, balki ma‘lum bir ijtimoiy va milliy muhitda shakllanadi. Qahramonlarning fe‘l-atvori, dunyoqarashi, xulq-atvori, hatto ziddiyatli vaziyatlarda qabul qiladigan qarorlari orqali xalqning umumiy mentaliteti namoyon bo‘ladi.

⁹O‘zbek adabiyotida yaratilgan qahramonlar o‘zining qator xususiyatlari bilan ajralib turadi. Bular: oila a‘zolariga, xususan, ota-onaga bo‘lgan cheksiz hurmat, o‘zbekona andisha, mehmondo‘stlik, turli xil qiyinchiliklarga sabr-toqat, kechirimli bo‘lish va eng muhimi – ornomusdir. Bu fazilatlar milliy mentalitetning badiiy adabiyotdagi pasportidir.

Masalan, O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” qissasidagi Ona obrazi – o‘zbek ayoli, o‘zbek onasiga xos bo‘lgan barcha fazilatlarni o‘zida jamlagan universal namunadir. Uning soddaligi, farzandlari uchun o‘zini fido qilishi, qo‘shnilari bilan munosabati, boriga shukur qilishi butun bir millat onalarining yig‘ma obrazini tashkil etadi. Yoki Tog‘ay Murodning asarlaridagi (masalan, “Yulduzlar mangu yonadi”, "Oydinda yurgan odamlar") qahramonlarni kuzatsak, ulardagi soddalik, mardlik, biroz qaysarlik va yerga, tabiatga bo‘lgan kuchli muhabbat aynan o‘zbek dehqonining, o‘zbek polvonining milliy xarakteridir. Tog‘ay Murod qahramonlari ot ustida, ko‘pkarida qanday g‘ururli bo‘lsa, hayot sinovlari oldida ham shunday nomuslidir. Bu kabi qahramonlarni boshqa bir millat adabiyotida aynan shu ko‘rinishda uchratish qiyin, chunki ular aynan Turkiston tuprog‘idan oziqlangan.

Milliylikning muhim jihatlaridan yana biri – bu ijtimoiy hayot, urf-odat va an‘analar tasviridir. Adabiyot hayot oqimini ko‘rsatar ekan, xalqning o‘ziga xos turmush tarzi asar qatiga singdirib yuboriladi. To‘y marosimlari, aza ochiq marosimlari, Navro‘z bayrami

⁸ Hotamov -N., Sarimsoqov B. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2006. – B. 188.

⁹ Mirvaliyev S. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2004. – B. 204.

sayillari, mehmondorchilik va kundalik turmush lavhalari badiiy asarda syujet rivojiga xizmat qilish bilan birga, milliy o'ziga xoslikni ham ta'minlaydi.

¹⁰O'zbek adabiyotida hovli, tandir, supaga yozilgan darsurxon kabi detallar shunchaki ashyo emas, balki oilaviy iliqlik, e'tiqod va qadriyatlar timsoliga aylanadi. Tabiat tasviri (peyzaj) ham milliylikni ifodalashda katta rol o'ynaydi. Har bir xalq o'z yashash hududiga mos tasvirlarni yaratadi va u bilan ruhan bog'lanadi. O'zbek adabiyotida uchraydigan keng paxta dalalari, jazirama sahro manzaralari, shildirab oqayotgan ariq bo'yidagi tollar, tog' etaklaridagi qishloq hayoti kabi tasvirlar milliy muhitni o'quvchi ko'z oldida jonlantiradi. Cho'lpon she'riyatida tabiat manzoralari shunchaki fon emas, balki lirik qahramonning milliy fojialarini ko'rsatuvchi majoziy vosita sifatida ishlatilgan.

Milliylikni badiiy asarda to'laqonli va haqqoniy ifodalash, eng avvalo, yozuvchining iste'dodi va mahoratiga bog'liq. Yozuvchi o'zi mansub bo'lgan xalqning ruhini chuqur his etishi, uning ming yillik tarixini bilishi va ularni yuksak san'at darajasida aks ettira olishi zarur. Adabiyotshunoslarning haqli fikricha: “Yozuvchi millat ruhini his qilmasa, uning qalamiga mansub asar sun'iy, yuzaki va ishonarsiz bo'lib qoladi”.

Biroq ta'kidlash joizki, milliylik – bu mahdudlik (faqat o'z qobig'iga o'ralib qolish) degani emas. Badiiy asarda milliylik bilan bir qatorda umuminsoniylik ham g'oyat muhimdir. Asar faqat bir millat chegarasida tushunarli bo'lib qolmasligi, balki umumiy insoniy qadriyatlarni ham o'zida tashish kerak. Masalan: sevgi, adolat, xiyonatga nafrat, vatanparvarlik, ezgulik va yovuzlik kurashi kabi mavzular barcha xalqlar uchun umumiydir. O'zbek yozuvchilari xalq hayotini tasvirlash orqali dunyo o'quvchisiga insoniylik darsini berishga intilganlar. Buyuk asarlar o'zining milliyligi bilan dunyoga chiqadi, umuminsoniyligi bilan esa dunyo adabiyotida mangu qoladi.

Xulosa. Badiiy asarda milliylik tushunchasi keng qamrovli ijtimoiy-estetik hodisa bo'lib, u asosan ustuvor yo'nalishlarda: til va uslub, obrazlar tizimi, urf-odat va an'analar, milliy mentalitet, tabiat va muhit tasvirida o'z aksini topadi. O'zbek adabiyotida milliylik masalasi doimo markaziy o'rinda bo'lib kelgan. Mumtoz adabiyotimiz vakillaridan tortib Navoiy, Bobur, jadid adabiyoti Qodiriy, Cho'lpon, Fitrat va zamonaviy adabiyotimizgacha bo'lgan barcha davrlarda yozuvchilarimiz badiiy so'z orqali milliy o'zlikni asrashga, xalqning ma'naviy dunyosini boyitishga xizmat qilganlar.

Shu bilan birga, asarda muhabbat, insoniylik, vijdon azobi kabi umuminsoniy tamoyillar milliy qobiq, milliy ifoda bilan uyg'unlashgandagina u haqiqiy san'at asariga aylanadi. Badiiy asarda milliylik ifodasi – adabiyotning hayotiyliigi va originalligini ta'minlovchi asosiy mezondir. U xalqning ruhiy olami va tarixiy qismatini ajdodlardan avlodlarga yetkaza oladigan mustahkam ko'prikdir.

Xulosa qilib aytganda, til, obraz, urf-odat, muhit va yozuvchi mahorati orqali milliylik yorqin namoyon bo'ladi. Milliylikni chuqur va samimiy aks ettira olgan asar nafaqat o'z xalqining ko'zmunqog'iga, balki jahon adabiyoti durdonalari xazinasining ajralmas va muhim qismiga aylanadi.

^{10 8} Umurov H. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2018. – B. 215.

1. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Akademnashr, 2010.
2. Hotamov N., Sarimsoqov B. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2006.
3. Ibrohimov H. Adabiy tanqid asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2012.
4. Yo‘ldoshev Q. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent: Kamalak, 2015.
5. Umurov H. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018.
6. Mirvaliyev S. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2004.
7. Rasulov A. Badiiylik va milliylik. – Toshkent: Fan, 2011.
8. Sharafiddinov O. Adabiyot – hayot darsligi. – Toshkent: Sharq, 2007.
9. Qo‘shjonov M. O‘zbekning o‘zligi. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2001. (Qo‘shimcha ilmiy manba)
10. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti ilmiy maqolalar to‘plamlari va internet manbalari.